

РОЛЬ ФІЛОСОФІЇ ОСВІТИ У ФОРМУВАННІ ПЕДАГОГІЧНОГО МИСЛЕННЯ

У статті порушуються проблеми визначення предмету і завдань педагогіки в умовах зміни суспільного статусу освіти, з'ясовується значення філософії освіти у процесі формування педагогічного мислення. Автор окреслює коло проблем, що ставить сучасна освітологія, та аналізує характер взаємин наукових галузей, спрямованих на створення ефективних освітніх стратегій.

Ключові слова: філософія освіти, педагогічне мислення, гуманістична педагогіка, освітні стратегії, освітня політика.

В статье поднимаются проблемы определения предмета и заданий педагогики в условиях изменения общественного статуса образования, определяется роль философии образования в формировании педагогического мышления. Автор обозначает круг проблем, поставленных современным образованиеведением, и анализирует характер взаимоотношений наук, ориентированных на создание эффективных образовательных технологий.

Ключевые слова: философия образования, гуманистическая педагогика, образовательные стратегии, образовательная политика.

In the article, the problems of the definition of the subject and the tasks of the pedagogy under conditions of changes of the social status of the education are brought up; the role of the philosophy of education in the forming of the pedagogic thought is distinguished. The author reveals the problems, which are formulated by «osvitologiya», and analyses the character of the relationships among the sciences, which are focused on the creation of the effective educational technologies.

Key words: philosophy of education, humanistic pedagogy, educational strategies, educational policies.

Перед системою освіти України постали нові завдання, зумовлені глобальними тенденціями розвитку науки і освіти. Шляхи їх розв'язання зумовлено підвищенням ролі особистості вчителя як фахівця і громадянина для поліпшення соціального, господарського і культурного життя суспільства. Сучасна педагогічна освіта покликана забезпечувати формування вчителя, здатного, передусім, розвивати особистість учня у процесі спільної з ним діяльності, а не лише передавати комплекс окреслених програмою знань і умінь, зорієнтованого на особистісний та професійний саморозвиток, націленого працювати творчо в закладах освіти різного типу. У цьому контексті становить інтерес взаємодія наукових галузей, спрямованих на створення ефективних освітніх стратегій, основними пріоритетами яких є активна участь людини у конструюванні знань, безперервний процес навчання та організація навчального процесу, орієнтованого на

розвиток творчого, критичного і самостійного мислення учня (студента), на розв'язання ними проблем з багатьма альтернативними відповідями. Не секрет, що сучасна освіта в Україні і досі залишається в полоні педагогічної традиції тоталітарної держави, що визначає процес навчання як «суб'єкт-об'єктні» відносини. Механічне перенесення методик викладання, що успішно працюють в західних системах освіти, не вирішують проблеми. Тому знайти найбільш оптимальні шляхи ідентифікації «я» і цивілізаційного відтворення суспільства та його переходу на інтелектуально вмотивований шлях розвитку – завдання, що стоїть сьогодні, насамперед, перед освітянами.

Освіта, починаючи з Античності, завжди виступала об'єктом філософських роздумів. Але тільки у середині ХХ ст. відбувається виокремлення спеціального напрямку у філософії – філософії освіти, що концентрує зусилля на дослідженні специфіки освіти як виду людської

діяльності, на її цілях і цінностях, структурі, закономірностях розвитку і функціонування. Це пов'язано, передусім, із зміною ролі і значення освіти в житті людей, для яких вона стає засобом розвитку особистості, що прагне до самовизначення, самореалізації. Освіта розуміється як безперервна, такою, що супроводжує людину упродовж усього її життя, оскільки сучасний динамічний світ потребує постійного поповнення і оновлення не лише професійного, але і життєвого досвіду. Крім того, освіта є чи не найважливішим фактором соціальної мобільності, що здатний забезпечити високий соціальний статус та рівень добробуту, доступ до влади. Ці масштабні зміни зумовили розробку нових підходів у педагогіці, філософії та в інших дисциплінах, пов'язаних з освітою.

Скептичне ставлення до філософії освіти з боку деяких педагогів було спричинено побоюваннями, що ця нова філософська дисципліна ще не склалася в систему, не виробила адекватних сучасному стану освіти теорій і методів, і тому поки що не може слугувати теоретико-методологічним орієнтиром для педагогічної науки [1]. Проте подібне розуміння філософії освіти відтворює модель співвідношення філософії з іншими науковими галузями, яка склалася в марксизмі, де чітко структурована теорія екстраполює свої принципи на ту чи іншу наукову дисципліну. Сучасна філософія, переживши парадигмальні зрушення, радикально відрізняється від філософії класичної, різновидом якої був марксизм. У зв'язку з цим доцільно звернутися до проблеми змін (зрушень) у самій філософії, що дозволить прояснити статус філософії освіти, педагогіки, їх можливості та перспективи.

Освіта традиційно виступала об'єктом філософських роздумів майже усіх представників класичної філософії – як західноєвропейської, так і вітчизняної [2]. Це зумовлено тим, що в класичній філософії людина, яка є, передусім, частиною суспільства, функцією соціального організму, мала засвоювати базові ідеї, цінності, ідеали, що визначають вектор і мету суспільного розвитку, та активно, свідомо сприяти їхній реалізації. Установка на знання (наукове і моральне) як необхідну умову розвитку сутнісних властивостей людини надавала філософії, починаючи з Сократа, просвітницького характеру.

У найбільш загальному вигляді основну мету освіти сформулював французький публіцист і філософ епохи Просвітництва Ж.А. Кондорсе: «Спрямувати освіту так, щоб досконалість у науках сприяла щастю більшості громадян і покращила життя людей, ... щоб якомога більше людей могли дотримуватися своїх обов'язків, ... щоб постійно зростаючий прогрес освіти відкрив для нас невичерпне джерело задоволення потреб, щоб цей прогрес був ліками в наших хворобах, засобом до індивідуального блага і до всезагального щастя; культивувати, нарешті, в кожному поколінні здібності фізичні, моральні та інтелектуальні і, таким чином, брати участь у спільному і поступовому вдосконаленні людського роду, – ось кінцева мета будь-якого громадського інституту» [3].

На відміну від *філософії*, яка спиралася на раціональний і систематизований світогляд про місце людини у світі, *педагогіка* прагнула до розробки теорій і методів, спрямованих на формування соціально значущих якостей особистості у рамках соціальних інститутів, що історично склалися (сім'я, школа, університет тощо). Взввши до уваги установку новоєвропейської і просвітницької філософії про природну рівність усіх людей, *педагогіка* концентрувала свою увагу на пошуку загальних закономірностей навчання і виховання, розробці універсальних методів і форм. Інтенсивний розвиток дидактики зумовив швидке поширення знань, підвищення загального культурного рівня, і, врешті-решт, сприяв становленню системи загальної освіти. У своїх уявленнях про об'єкт і суб'єкт освіти педагогіка апелювала до створюваних філософією образів людини і, спираючись на те чи інше трактування людської природи, вибудовувала свої стратегії. Так, наприклад, І.Кант, виходячи з властивої для людини здатності до саморозвитку, вважав, що освіта покликана не лише навчити людину моделювати поведінку, спрямовану на досягнення певної прагматичної мети, тобто розвивати інтелект, але і допомогти їй виробити в собі здатність вільно обирати такі моральні цілі, які «за необхідності схвалюються усіма і можуть бути в той же час цілями кожного» [4, с. 454]. Як відомо, гегелівська ідея розвитку сприяла утвердженню в педагогіці принципу історизму. Водночас, не можна розглядати педаго-

гічні теорії як апікацію ідей того або іншого філософа. На ґрунті класичної філософії створювалися оригінальні вчення, що поєднували у собі ідеї різних представників філософської думки. Раціоналізм західноєвропейської філософії сприяв тому, що педагогіка, орієнтуючись на класичну науку як ідеал раціональності, прагнула стати точною наукою, а вже потім мистецтвом постійної дії. Західноєвропейська філософія освіти, для якої класична наука виступала ідеалом раціональності, обумовлювала прагнення педагогіки до того, аби стати науковою дисципліною, що суворо спирається на емпіричні та (або) теоретичні закони і закономірності, яка розробляє науково-обґрунтовані методи освіти. Таким чином, педагогіка визнається наукою, але наукою емпіричною.

Розуміння глибокого і органічного взаємозв'язку філософії і освіти, філософії і педагогіки, проте, не спонукало ні філософів, ні педагогів до створення «філософії освіти» як самостійної галузі філософського знання. Річ не лише в тому, що освіта розглядалася як необхідна сфера екстраполяції тих або інших філософських ідей. Універсалізм класичної філософії обумовлював претензію кожної філософської концепції, школи на істинність, прагнення дистанціюватися від інших, розглядати їх з критичної точки зору, розцінювати як однібічні і недостовірні. Оскільки філософський емпіризм спирався на досвід як джерело знань, цілком природно, що на перший план висувалося *чуттєве сприйняття світу*. Відповідно педагогіка, що розвивалася на його засадах, розробляла теоретичне обґрунтування і пропонувала методи наповнення і розвитку «порожнього розуму» даними досвіду (наукового, життєвого, історичного). Якщо філософський раціоналізм вважав джерелом знань розум, то саме розум переважно визначав конфігурації досвіду. У такому разі педагогіка акцентувала увагу на створенні теорії і методів, що сприяють розвитку інтелекту як головної здатності людини. Хоча образи людини, пропоновані філософськими школами, різнилися, вищою цінністю людини вважався розум, покликаний контролювати сферу почуттів. Попри усю різноманітність філософсько-освітніх ідей, що відбивали складність і диференційованість суспільства, усі вони ґрунтувалися на загальних принципах класичної філософії.

Починаючи з кінця XIX ст., ситуація у галузі філософії змінюється. Багато представників філософської думки дистанціювалися від сфери освіти. Це зумовлено принциповою різницею між класичною філософією і сучасною, некласичною, для якої центром тяжіння філософської рефлексії стає людина як неповторна особа, як індивідуальність. Утвердження принципу суб'єктивності спонукає філософію відмовитися від об'єктивізму, універсалізму і визнати плюралізм філософських ідей, шкіл, напрямів, які змінюють уявлення людини про світ: тепер світ моделюється самими людьми (залежно від їхніх цінностей та цілей). Людина перестає бути «частиною» природи, суспільства, вона сама – творець. Відповідно, змінюються взаємини між філософськими школами і напрямами, які, визнаючи контекстуальний, історичний, комунікативний характер істини, будуються за принципом компліментарності. Іншими словами, некласична філософія в різних її проявах принципово відмовляється від створення фундаментальних філософських систем, що претендують на повноту і завершеність. В рамках некласичного стилю філософування філософія освіти являє собою сукупність «проектів» освіти, в основі яких лежать загальні принципи, що надають широких можливостей для інтерпретації та комбінації. М. Гайдеггер, наприклад, критикував класичне розуміння освіти як засвоєння досвіду минулих поколінь [5, с. 252]. На його переконання, освіта тримається не на раціональних конструкціях-взірцях, яких треба дотримуватися і яким відповідати, а на усвідомленні «тут-буття», тобто нашого історичного і, разом з тим, проективного співіснування, наповненого екзистенційними переживаннями. Освіта, розсуваючи свої смислові та інституціональні межі, розглядається сучасною філософією як сфера безперервного становлення і розвитку особистості, що прагне самоактуалізації, є відкритою до змін у постійно плінному світі і, водночас, – для взаємодії з іншими людьми на підставі взаєморозуміння, необхідного для узгодженої спільної діяльності. Як онтологічну характеристику самого життя людини тлумачить освіту Х.-Г. Гадамер, на думку якого в освіті закладено загальне відчуття міри і дистанції щодо неї самої, і через неї – піднесення над собою до всезагального.

Ознака освіти – у відкритості усьому іншому, іншим, більш узагальненим точкам зору [6].

Таким чином, сучасна філософія освіти постає як сукупність ідей, принципів, представлених різними напрямами неklasичної філософії. Плюралізм – один з базових принципів сучасної філософії, який вона пропонує для педагогів, психологів, соціологів, культурологів, футурологів та інших фахівців, що займаються проблемами освіти. Освіта є своєрідним місцем зустрічі представників певних конкретних наукових галузей, які розробляють власні шляхи ефективних як особистісних, так і суспільних освітніх технологій. Інтегровані зусилля мають об'єднуватися таким науковим напрямом, як освітологія [7, с. 4].

Відсутність системності, повноти і завершеності філософії освіти як напряму сучасної філософії не означає відсутності в ній цілісності. Ця цілісність може виявлятися в орієнтації на такі фундаментальні принципи неklasичної філософії, як суб'єктивність, плюралізм, комунікативність, контекстуальність. В українській філософській думці питання єдиної філософської парадигми не ставиться, навпаки, пропонується враховувати наявність міжпарадигмального освітнього простору як явища, характерного не тільки для трансформаційних, а й для суспільств, у яких домінують ліберальні цінності. Сьогодні у нас все більше утверджується думка, що предметом дослідження філософії освіти є цілі, цінності, ідеали освіти в сучасному суспільстві, їх співвідношення з технологіями і практичними засобами, а також аналіз результатів та критеріїв їхньої оцінки. Акцентуючи увагу на тому, що важливе значення для визначення сутності філософії освіти має з'ясування того, чим відрізняється «освічена людина» від «людини знаючої і компетентної» і що таке «культурна людина»: складний результат духовного розвитку чи просто «освічена або навчена» [7].

Філософія освіти як тематичний розділ філософського знання являє собою рефлексію над сутністю, змістом, цілями освіти через призму уявлень про людину, що склалися в тих чи інших історично визначених філософських течіях, напрямах, концепціях. З позицій сучасної філософії педагогіка є наукою, яка має справу з різними уявленнями про освіту, що склалися в межах філософії освіти. Це означає, що

педагогіка не повинна шукати сталих законів розвитку і функціонування освіти, створювати універсальних освітніх систем (що було ознакою класичною науки). Ідеалом раціональності сучасної філософії є не наука, а мистецтво, яке демонструє багатовимірність людської реальності, багатовекторність, різноспрямованість і непередбачуваність розвитку життєвих сюжетів. За такого розуміння філософії характер взаємовідносин філософії освіти і педагогіки ускладнюється, їх зв'язок не можна показати схематично. Проте ця невизначеність, незавершеність компенсується підвищенням ступеня свободи педагога, який вибудовує свій власний педагогічний маршрут у сфері освіти, спираючись на власний вибір освітологічних принципів (вироблення своєї системи цінностей, формування активної життєвої позиції, власної філософії навчання тощо). На відміну від філософії освіти, яка є наукою регулятивною, педагогіка – наука за визначенням нормативна, конкретна, прагматична. Вона не може відмовитися від створення конкретних теорій освіти, від формалізації своїх прийомів і методів (від дидактики), від необхідності експертної оцінки якості освіти. І все ж ці особливості педагогічної науки не заважають їй прямо або опосередковано орієнтуватися на принципи сучасної філософії освіти, про що свідчать основні напрями педагогічної діяльності: теоретичної та практичної. Йдеться про такі загальноприйняті та загальновизнані підходи до освіти, як особистісно-спрямований, філософсько-антропологічний, діяльнісний, проектний, синергетичний, діалогічно-комунікативний, ігровий та інші, які свідчать про перехід педагогіки від «технократичної», тобто заснованої на принципах класичного раціоналізму, до «гуманістичної», що спирається на принципи неklasичної філософії. Сьогодні нерідко можна зустріти відгуки про плідність і необхідність використання герменевтичного підходу, феноменологічного методу в педагогічних дослідженнях [8].

Відхід педагогіки від технократичних принципів і спрямування до гуманітарної парадигми – процес незакінчений і складний. Насамперед, у самому суспільстві ще відбуваються процеси, які відтворюють класичний тип філософування і гальмують освоєння неklasичної філософії. Через свою прихильність до прин-

ципів класичної філософії, філософії марксизму представники педагогічної науки старшого покоління, маючи високий статус, впливають на формування напрямів розвитку педагогіки, на складання освітніх стандартів і програм, на написання підручників тощо. В той же час, педагогічна освіта та діяльність, на жаль, не користується значною повагою у свідомості громадян. Невисокий статус, а часом і зневага до вчителя обумовлені тим, що у своєму прагненні підтримати більш-менш нормальний рівень життя він змушений працювати понаднормово і не має часу на підвищення своєї кваліфікації, а, отже, недостатньо володіє сучасною філософською теорією та методологією.

Сучасна філософія освіти орієнтує не на вивчення «основ наук», що було притаманно класичній педагогіці, а на оволодіння різними способами діяльності, що відкриває можливості для реалізації внутрішніх ресурсів особистості. Тільки у такому тлумаченні освіта сприятиме розвитку творчого стратегічного мислення, свободи і відповідальності людини, а не змушуватиме оволодіти певним набором знань, навичок і вмінь.

Філософія освіти має особливе значення для формування педагогічного мислення студентів-майбутніх учителів. Вона дозволяє зробити «контекстуалізованим» вивчення загальних основ педагогіки (історію, соціологію, педагогічну антропологію, теорію складання навчального плану тощо), усвідомити студентами себе як індивідів і членів місцевої громади у швидкозмінному глобалізованому суспільстві, формує гуманістичне світосприйняття, критичну позицію, сприяє встановленню справедливості, розширює уяву, «збен-тежує» душу і розвиває емпатію. Зрештою, розвинуті вміння педагогічного мислення значно полегшують наступний процес засвоєння майбутніми педагогами глибоких професійних знань з дидактики.

Література

1. Андрущенко В. П. Освіта України в контексті суспільних проблем та суперечностей / Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні 1992–2002: Зб. наук. праць до 10-річчя АПН України / АПН України. – Ч. 2. – Харків: «ОВС», 2002. – С. 3–16.
2. Бичко А. Національні аспекти філософської освіти в Україні // Філософія освіти. – 2005. – № 1. – С. 210–229.
3. Кондорсе Ж.А. Доклад об общей организации народного образования / Педагогические идеи Великой французской революции. Речи и доклады / Под редакцией и с предисловием проф. А.П. Пинкевича. – М., 1926. – <http://www.diary.ru/~vive-liberta/p75053125.htm?from=last> (09.07.2009).
4. Кант И. О педагогике // Трактаты и письма. – М., 1980. – С. 445–504.
5. Хайдеггер М. Время и бытие: статьи и выступления [Текст] / М. Хайдеггер; пер с нем. М.: Республика, 1993.– 447 с. – (Мыслители XX века).
6. Гадамер Х.-Г. Истина и метод: Основы философской герменевтики: Пер. с нем./Общ. ред. и вступ. ст. Б. Н. Бессонова.— М.: Прогресс, 1988.—704 с.
7. Огнев'юк В.О. Філософія освіти – педагогіка – освітологія // Історія. Філософія. Релігієзнавство. – 2010. – № 1-2, С. 2–4.
8. Американська філософія освіти очима українських дослідників // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції 22.12.2005, Полтава. – 2005. – 281 с.

Стаття надійшла до редакції 27.09.2011 р.